

een sterk polemische strekking: *Paraenesis* ('Vermaning', Antwerpen, 1543), een lang gedicht in elegische disticha dat de vorsten tot eensgezindheid oproept in de strijd tegen de Turken en tegen Luther; *Viridarium* ('Lusthof', Antwerpen, 1548), een bloemlezing van Griekse en Latijnse zegswijzen met vertaling en commentaar, gevolgd door een lang elegisch gedicht, *Threnodia* ('Klaagzang'). Drie devote traktaten en een boek *De magia*, of *Eruditorium exorcistae* (niet *Eruditorium*, zoals op bladzijde 41 staat), bleven volgens de biografen in handschrift liggen.

Alle publikaties van Crucius worden door Desmet-Goethals gedetailleerd besproken; ze heeft alle beschikbare gegevens over zijn leven en werk samengebracht, en zijn belangwekkende correspondentie verzameld en van nota's voorzien: 21 nummers (43-97), waaronder een onuitgegeven brief van Levinus Ammonius uit de Stadsbibliotheek Besançon. Maar bijna de helft van haar boek is aan de *Threnodia* gewijd, een elegie van 566 verzen die in facsimile wordt afgedrukt, en waarvan ze de omslachtige titel als volgt vertaalt: 'een klaagzang over de ondoordachte beoordelingen van bepaalde critici, over de onuitstaanbare arrogantie en het ijdel bijgeloof van hen die te zorgvuldig en scrupuleus bij andermans woorden zweren' (192).

Het gedicht is naar de vorm zo traditioneel mogelijk, vol ontleningen en parafrases uit antieke, christelijke en humanistische auteurs, maar is gericht tegen alle overdreven bewondering voor de heidense literatuur, die de geloofsvastheid van de lezer kan bedreigen. Dit was trouwens de paradox van elk humanistisch onderwijs: de leerling moest, omwille van de stijl, de heidense literatuur bestuderen en navolgen — maar die kon gevaar meebrengen op religieus en zedelijk gebied, terwijl de christelijke auteurs, ook de grootsten, naar humanistische norm een onzuiver Latijn schreven. Zelfs Erasmus verklaart, in een opdrachtbrief uit 1527, dat de heidense auteurs toch eerder lectuur zijn voor de leraren dan voor jongelui. (Crucius citeert de passus in een brief aan Fr. Cranevelt, 74.)

In haar uitvoerige commentaar op de *Threnodia* onderzoekt Desmet-Goethals de tekst in al zijn aspecten, en tracht zoveel mogelijk bronnenmateriaal te achterhalen; de nota's zijn zeer overzichtelijk ingedeeld en blijven, bij alle eruditie, boeiende lectuur. Crucius, zegt de auteur in haar besluit, toont zich in dit gedicht 'veeleer een encyclopedisch verzamelaar dan een origineel denker', maar juist hierdoor wordt hij 'meer representatief voor de doorsnee-intellectueel van zijn tijd en milieu dan de enkele, meestal eenzame, figuren met eigen gedachten' (208).

Deze dissertatie heeft vele jaren studie en onderzoek gevegd, maar het resultaat loont ten volle de moeite: aan al wie belang stelt in de geschiedenis van het Nederlandse humanisme kan dit stimulerende, voortreffelijk geschreven boek zonder voorbehoud worden aanbevolen.

H. van Crombruggen

C. R. Steen, *A Chronicle of Conflict: Tournai, 1559-1567* (HES Studia Historica XII; Utrecht: HES Publishers, 1985, v + 190 blz., f45,-, ISBN 90 6194 474 0).

Amerikaanse en Angelsaksische historici schrikken er niet voor terug hun onderzoeksterrein buiten de eigen grenzen te kiezen. Sinds Motley heeft de zestiende eeuw in de Nederlanden bij herhaling hun belangstelling gewekt. C. R. Steen van de Universiteit van New Mexico is

een van hen. Om de dramatische wijzigingen die zich in het christendom en in 'het Europese gemenebest' bij het begin van de Nieuwe Tijd voltrokken te observeren, koos hij als testgebied Doornik en het Doomikse uit. Als een van de belangrijke calvinistische steunpunten heeft de stad in de godsdiensttroebelen van de zestiende eeuw een grote rol gespeeld en was zij voortdurend het voorwerp van de zorg van de centrale regering. Toch is de keuze van dit observatiepunt misschien niet erg gelukkig, gezien de zware verliezen die de Doornikse archieven hebben geleden. Anderzijds heeft de opkomst en de uitbreiding van het protestantisme te Doornik tot 1565 al haar historicus gehad. Het bekende boek van G. Moreau, *Histoire du protestantisme à Tournai jusqu'à la veille de la Révolution des Pays-Bas* (Parijs, 1962) werd door de auteur dankbaar gebruikt, maar de bijdrage van G. Moreau over 'La corrélation entre le milieu social et professionnel et le choix de religion à Tournai' (in: *Bibliothèque de la Revue d'Histoire ecclésiastique*, XLVII (Leuven, 1968)) schijnt hij niet te kennen.

Volgens de inleiding deed de auteur archiefonderzoek op het Algemeen Rijksarchief te Brussel (zes registers van de Papieren van Staat en Audiëntie), op het Rijksarchief te Doornik (een register met akten van de Staten van Doornik en het Doomikse) en in de Bibliothèque nationale te Parijs (een bundel correspondentie met Doornik).

Het wekt wel enige verbazing dat het Doomikse archiefdepot in de inleiding als het stedelijk (municipal) archiefdepot wordt aangeduid en dat het bewuste register, voor zover wij konden nagaan, slechts éénmaal in een voetnoot, in een zeer algemene verwijzing dan nog, wordt genoemd. De onuitgegeven bronnen in het British Museum, waarnaar de inleiding verwijst, komen zelfs in de lijst van geraadpleegde bronnen, laat staan in voetnoten, niet voor.

In werkelijkheid steunt de auteur bijna uitsluitend op de papieren in het fonds van Staat en Audiëntie, die door Gachard werden uitgegeven, op de raadsbesluiten en op de ordonnanties van het Doomikse stadsbestuur die respectievelijk door Gachard en M. Vandenbroeck werden gepubliceerd, op de correspondentie van Margareta van Parma, zoals die door Gachard en door H. A. Enno van Gelder en J. S. Theissen werd bezorgd, en op de gepubliceerde memoires van de Doomikse tijdgenoot en calvinistisch gezinde stadsambtenaar Pasquier de le Barre.

De bibliografie achteraan is trouwens evenmin indrukwekkend, niet eens zes bladzijden. Daarin werden hooguit tien titels in het Nederlands opgenomen. Vooral de Franstalige titels temelen van de (druk?)fouten. Van Guicciardini werd de Latijnse vertaling van 1616 opgegeven; van C. Verlinden, *Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen* werden slechts twee delen (1959-1965) opgenomen. A. Vrankrijker, *De motivering van onze opstand* werd als bronnenuitgave, de staatspapieren van Granvelle, door C. Wees gepubliceerd, daarentegen werden als werk geklasseerd. Men mist in deze bibliografie met verbazing de bijdragen van M. A. Arnould over 'La superficie du Tournaisis ...' (in: *Mélanges G. Jacquemyns* (Brussel, 1968)) en over 'L'impôt direct dans le Tournaisis ... (1523-1571)' (in: *Acta Historica Bruxellensia*, I (Brussel, 1967)), van G. Wymans, 'Les Etats de Tournai et du Tournaisis' (in: *Assemblées d'Etats* (Leuven-Parijs, 1965)). In de bibliografie ontbreken de belangrijke studie van J. van de Wiele over 'De inquisitierechtbank van Pieter Titelmans ...' (in: *BMGN*, XCVII (1982) 1-63) die in Doornik uitermate bedrijvig was, alle studies van M. Baelde, de betreffende hoofdstukken uit *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VI (Haarlem, 1979), alle publikaties over de Staten-Generaal, enzovoort.

In de tekst botst men nogal eens op onnauwkeurige of ongelukkige formuleringen. Zo is er

sprake van 'Keizer' Karel V in 1506 (1), van 'kardinaal' Granvelle vóór de oprichting van de nieuwe bisdommen (22 en 154 noot 58), van de 'leiders' (niet de leden dus) van de Orde van het Gulden Vlies (5), van 'a number of large market towns' in het Doornikse (7), van twaalf of veertien schepenen te Doornik (13 en 152 noot 34), van de 'reiziger' Guicciardini (27), van de 'wine botlers [!] guilt' (85), enzovoort.

De uiteenzetting biedt ons het chronologisch relaas, soms haast dag na dag, van de gebeurtenissen te Doornik en hun weerklank bij de regering te Brussel en te Madrid vanaf de opkomst van het calvinisme te Doornik tot de bezetting van de stad door de troepen van Noircarmes, grosso modo van de jaren 1561 tot 1567 dus. Bij elke peripetie analyseert de auteur op genuanceerde en uitgebalanceerde wijze, zij het niet zonder wijdlopigheid en herhalingen, de houding, de standpunten, de motieven en bekommernissen van de handelende personen: de koning, de regentes, haar plaatselijke vertegenwoordigers, de stadsmagistraat, het calvinistisch consistorie, de calvinisten, de gewone burgers, de armen, enzovoort. Daar de auteur, vaak noodgedwongen bij gebrek aan andere bronnen, moet steunen op verslagen, instructies, vertogen en brieven, krijgt zijn uiteenzetting een ietwat algemeen en schematisch aandoend karakter, ook omdat diverse sociale groepen als monolithisch worden voorgesteld. Nergens wordt gepoogd door een statistisch, prosopografisch of genealogisch onderzoek het gewicht van de verschillende groepen en partijen in de stad en de facties in de gemeenteraad precies te omschrijven. Tekenend is dat de auteur er zich mee vergenoegt te vermelden dat de stad tussen de zestien en twintigduizend inwoners moet hebben geteld (7). In 1557 zou de stad echter 25.000 inwoners gehad hebben (vgl. G. Moreau, *Histoire du protestantisme ...*, 150-151), van wie meer dan de helft het calvinisme waren toegeedaan.

Kortom deze studie over Doornik in de jaren zestig van de zestiende eeuw is een lokale illustratie en toepassing van wat uit de algemene literatuur over de Nederlanden al vrij goed bekend was. Van een dergelijke lokale monografie zou men mogen vragen dat zij dieper zou doordringen in de sociale geledingen en het maatschappelijk en politieke netwerk. Men kan daarom met de auteur instemmen als hij zijn studie als een 'kroniek' heeft bestempeld.

R. van Uytven

A. den Besten, *Wilhelmus van Nassouwe. Het gedicht en zijn dichter* (Leiden: Martinus Nijhoff, 1983, 230 blz., f44,50, ISBN 90 247 9163 4).

Reeds lang voordat het aloude Wilhelmus bij ministerieel besluit in 1932 weer de — nog steeds officieuze — status van Nederlands volkslied verwierf, was dit indrukwekkende geuzenlied met zijn vijftien krachtige strofen voorwerp van studie, beschouwing en speculatie. Bijna honderd jaar eerder, in een tijd waarin Hendrik Tollens' vulgaire rijmelarij 'Wien Neerlandsch bloed in de aders vloeit, van vreemde smetten vrij' algemeen opgeld mocht doen, publiceerde de predikant-letterkundige G. J. D. Schotel zijn negatief getinte *Gedachten over het oude volkslied Wilhelmus van Nassouwen* (Leiden, 1834). Sindsdien zijn geleerden van allerlei komaf en publicisten van diverse pluimage in de vorm van vele tientallen studies en verhandelingen over ontstaan en auteurschap, inhoud en achtergronden, structuur en strekking van dit Wilhelmus blijven publiceren en polemiseren, zoals R. H. van Someren (ook nog in 1834), W. G. Brill (1869), Jan ten Brink (1872), P. J. Blok (1910), de